

ТУЧКОВА О.О.

Київський національний лінгвістичний університет

АВТОБІОГРАФІЧНА ПРОЗА В РАКУРСІ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

У статті йдеться про особливості формування автобіографічного роману як такого, який зміг поєднати риси автобіографії та художнього твору. Залучається історія розвитку жіночого письма. Особлива увага приділяється відображенню гендерних рис в автобіографічному романі.

Ключові слова: автобіографічний роман, жіноче письмо, гендерні риси.

В статье рассматриваются особенности формирования автобиографического романа как такого, который смог объединить черты автобиографии и художественного произведения. Особое внимание уделяется истории развития женского письма, отображению гендерных черт в автобиографическом романе.

Ключевые слова: автобиографический роман, женское письмо, гендерные черты.

The article deals with formation particularities of autobiographical romans as the roman which unites the features of autobiography and literature roman. Attention is payed to the history of women writing, to representation of gender features in autobiographical romans.

Key words: autobiographical romans, women writing, gender features.

Художній текст залишається об'єктом вивчення лінгвістів, оскільки мова художнього твору як відбиття мовлення демонструє прагнення, змістову різноманітність, модальність та аксіологічність намірів автора. У сучасному мовознавстві лінгвостилістичний аналіз й інтерпретація художнього тексту є одні з **найактуальніших** питань, які впродовж тривалого часу привертають увагу дослідників.

Метою дослідження є виокремлення параметрів жіночого автобіографічного роману. **Предметом** вивчення постає французький жіночий автобіографічний роман. **Об'єктом** є ознаки автобіографії, роману, ознаки жіночого письма, що разом утворюють жіночий автобіографічний роман. Матеріалом слугують

Тучкова О.О.

автобіографічні романи Ж. Санд, С.-Г. Колетт, А. Ерно. **Наукова новизна** полягає у тому, що уперше розглядається становлення французького жіночого автобіографічного роману як такого.

Розвиток гендерних досліджень виокремив власний напрямок в лінгвістиці. Гендерна лінгвістика вивчає відображення гендеру в мові, а саме його номінативну систему, лексикон, синтаксис, категорію роду і ряд подібних об'єктів. Як результат соціальних відносин гендер не є власне лінгвістичною категорією, але останнім часом, він став вагомим допоміжним засобом для дослідження художнього тексту. Так, шляхом аналізу мовних структур можна виявити гендерні стереотипи не тільки у мовленні, але й в композиції художнього твору. Зокрема, наша увага зорієнтована на гендерні особливості у створенні авторкою свого образу в автобіографічному романі. Мета такого підходу полягає в описі та поясненні того, як маніфестується у мові наявність людей різної статі, які оцінки приписуються чоловікам й жінкам, в яких семантичних полях вони найбільш поширені і які лінгвістичні механізми містяться в основі цього процесу. Окрім цього, гендерні особливості визначають шкалу жіночих життєвих цінностей, які трансформуються з плином часу. ХХ століття привносить значні зміни у життя звичайних людей: невпевненість у завтрашньому дні і в тому, що колись видавалось непорушним, змушує людину замислитись про досить конкретні, життєві речі. За таких умов цікавість до епохального і вигаданого модифікується на інтерес до малого, особистого, конкретного – до автобіографій, біографій людей відомих, "які вижили в історії" [1: 190–203]. Нова літературна тенденція дозволила висловитися жінці, підійняти завісу життя, виявити неординарність шляхом написання творів, історій зі свого життя. Тут спрацьовує гендерна приналежність автора, яка у творі проявляється у створеній ним художній образності та особливостях відображення персонажного спілкування. Лінгвопоетична розвідка пояснює, якими мовними засобами і прийомами передається смисл в художньому тексті й здійснюється емоційно-естетичний вплив на читача, беручи до уваги сюжетно-композиційну будову художнього тексту. Аналіз

лінгвостилістичних засобів в автобіографічному творі дозволяє виявити індивідуальні особливості авторського стилю, розкрити образ головного героя як відображення автора в минулому, у певний період його життя. Таким чином, через мистецтво художнього слова автор відображає характер свого мислення, власну інтерпретацію світу, особистісне бачення речей, подій тощо. У рамках лінгвопоетики об'єктами вивчення стають різні аспекти і літературні жанри. Проте обрані твори французького жіночого автобіографічного роману XIX–XX століття Ж. Санд, С.-Г. Колетт, А. Ерно ще не слугували матеріалом дослідження образу авторки. Увага нашого дослідження саме до представниць французької літератури XX століття зумовлене особливою популярністю написання автобіографічного роману серед жінок-письменниць. Така тенденція у французькій літературі з'явилася ще наприкінці XIX століття, коли жінки-письменниці, серед яких першою була Ж. Санд, почали заробляти собі на життя написанням книг, їх твори друкувалися, і вони досягали визнання у чоловічому літературному середовищі. Саме автобіографічний твір віддзеркалює певний етап розвитку суспільства через індивідуальність творчої особистості письменника [2: 112]. В такому разі автобіографічний твір, написаний жінкою, демонструє не тільки її творчу особистість, але й її світосприйняття, її цінності як представниці жінок у суспільстві.

Отже, французький жіночий автобіографічний роман як цікавість часу до особистісного і конкретного спрямований на сутність жіночої особистості. Гендерний аспект проявляється не тільки в мовних засобах і прийомах, але й у сюжетно-композиційній будові автобіографічного роману. Вивчення образу автора дозволяє досліднику на прикладі автобіографічного героя і оповідача простежити не тільки становлення автора-жінки як творчої особистості, але й виявити гендерні особливості її письма через форму оповіді й лінгвостилістичні засоби. У свою чергу, жіноче письмо відображає певний етап розвитку суспільства й еволюцію гендерних відносин у ньому.

Звернення до французького жіночого автобіографічного роману у рамках лінгвостилістичної інтерпретації тексту зумовлене тим, що гендерні особливості відбиваються у мовленні, у сприйнятті оточуючого середовища мовним суб'єктом [3: 98–110]. Характерним для цього різновиду роману є зображення особистісних подій з життя авторки, що надає змогу простежити особливості гендерного розвитку французького суспільства відповідної епохи. У французьких жіночих автобіографічних романах XIX–XX століть яскраво вимальовується особливе, нестандартне, тобто нечоловіче сприйняття суспільних реалій, жіноче ставлення до себе, до чоловіків і до супутніх подій. Гендерні ознаки промовисто проявляються саме в автобіографічних романах, адже жіночі оціночні характеристики свого минулого дозволяють проаналізувати події і дії авторки як факти, реалії тогочасного суспільства. Розгляд ставлення до життя жінки-оповідача як особи вже досвідченої передає стан гендерного розвитку сучасного суспільства. Французький жіночий автобіографічний роман XIX–XX століть може слугувати відбиттям гендерних реалій суспільства свого часу, віддзеркаленням гендерних особливостей на рівні будови роману, так само як і на рівні мовлення. Жінка-автор використовує різноманітні прагматичні засоби, аби читач побачив її минуле життя її очима. Тому, на нашу думку, дослідження гендерних особливостей на лінгвостилістичному і прагматичному рівнях у французьких жіночих автобіографічних романах залишається перспективним напрямком.

Одним із критеріїв обрання матеріалу дослідження, крім визначення літературного напрямку за Літературознавчим словником-довідником [12: 752], є часовий проміжок: ми розглядали весь зазначений період на прикладі письменниць, які не тільки вирізнялись єдністю поглядів і стилем життя, але й які своїми творами започатковували нову хвилю жіночого письма, що перенесло жіночий роман на якісно новий рівень. Нестабільність французького суспільства XIX–XX століть, зміна суспільного устрою, зростання промисловості й капіталу віддзеркалюються у

французькій романістиці, зокрема у жіночому романі. Жінки не залишаються осторонь, і кількість письменниць зростає, а їх сміливість народжує на світ автобіографічні твори.

Сучасна жіноча проза активно заявила про себе в кінці 1960-х років ХХ століття [4: 10]. Цей період відомий за хвилею протестів жінок у студентському русі або, як його назвали "сексуальна революція", що охопила Європу, зокрема Францію, Німеччину та інші країни. Жінки вимагали рівноправ'я з чоловіками в усіх сферах суспільства. Студентки виборювали зокрема справедливе розділення роботи між чоловіками і жінками. Вони почали організовувати автономні комітети для жінок, які культивували необхідність особистісних змін, ріст свідомості і самопомогі: такі жіночі групи діяли за принципом прямої інтеракції, намагаючись уникнути бюрократизації. Наступною вимогою були соціальні пільги, які б дозволили на першому етапі поєднувати роботу і виховання дітей. Вагомим досягненням стало надання жінці переваги опіки над дитиною при розлученні з чоловіком. Така суспільна ситуація проникла і в літературу, яка була звернута на підтримку феміністичних принципів, де виникло ряд нових термінів: жіноча література, феміністична література, жіноча естетика. Жінки почали писати про себе, про суспільство, вести активну суспільну і літературну діяльність. Популярними стають твори таких письменниць, як С.-Г. Колетт, Наталі Саррот, Маргаріт Йорсенар, Маргаріт Дюрас, Ані Ерно.

Аби стався такий вибух французьких жіночих творів, необхідне було накопичення літературної потужності протягом багатьох століть. Так, першою письменницею була Мадам де ла Файєтт (Madame de La Fayette), яка написала історичний роман «*La Princesse de Clèves*» (1678). Після неї з'явилися жінки-письменниці, але лише деякі увійшли в історію. Розтягнуті у часовому просторі, авторки все ж таки поступово виборювали визнання своїх літературних творів. Зародження французької жіночої літератури відбувалося в салонах, які організовувала у себе вельможна пані у XVIII–XIX століттях. Деякі салони привертали увагу кількістю видатних людей, які їх відвідували. Були випадки,

коли салони утримували чоловіки, наприклад Шарль Нодье, але зазвичай їх володарками ставали освідчені, надзвичайно гарні, інтелігентні й духовно виховані жінки. А відвідувачі, переважно, належали до чоловічої статі. Салони мали вагомий вплив на розвиток французької мови, літератури, філософії і театру. Твори спочатку презентувалися там, на розсуд учасників, перших критиків. У кінці XIX століття салони перетворились на літературні кафе. Наприклад, маркіза де Ламберт (1647–1753) – письменниця, авторка праць із педагогіки, салон, який уважався найвдалішим трампліном у найвищій кола суспільства, організувала у себе вдома, збираючи академіків, митців, початківців у літературі. Салон Мадам дю Деффан (1697–1780) відвідували літературні діячі, письменники, артисти, великі сеньйори. Інтелігентність і вміння письменниці вести розмову справляли глибоке враження на відвідувачів, не зважаючи на її сліпоту. В Парижі, на вулиці Святого Домініка, номер 10–12, вона проводила зустрічі кожного дня, а по понеділках у неї збиралася тільки еліта міста. Майже усі жінки, які утримували салони, були письменницями, знавцями мистецтва і літератури, але вони не сприймалися як серйозні творці літератури, як авторки. Таким чином, бажання жінки писати і бути визнаною в літературних колах поступово наростало, аж поки не вибухнуло у вигляді сексуальної революції, феміністичного руху і, як результат, появи жіночого напрямку в літературі. Вже в кінці XIX – початку XX століття свої твори жінки підкріплювали іншим стилем життя, в якому ставали більш незалежними від чоловіка як у моральному, так і в матеріальному планах. Жінка вже могла обходитися без його дозволу, згоди чи похвали, самостійно заробляла собі на життя. Можна було б припустити, що у своїх творах авторки розповідатимуть про емансипацію жінки і бажання головувати над чоловіком, але, навпаки, вони пишуть про душевні страждання своєї героїні, про її внутрішній світ, незахищеність і невпевненість, про бажання мати поруч чоловіка, відчувати його любов і турботу.

Виокремлення "жіночої прози" в контексті сучасної французької літератури пояснюється декількома напрямками: автор

– жінка, головна героїня – жінка, проблематика так чи інакше пов'язана з жіночою долею. Важливим є і погляд на оточуюче середовище з жіночої точки зору, з урахуванням особливостей жіночої психології. Таким чином, жінка виступила головною діючою особою, а не тільки провідником авторської ідеї. Основна тематика жіночої прози охоплює проблеми сім'ї, контрасту дитинства і дорослого життя, пошуку втраченого щастя, смислу життя, зв'язку особистості й суспільства, проблеми "маленькою людини". Сьогодні можна стверджувати, що французька жіноча проза ХХ століття виокремилась в стійкий феномен сучасної літератури, викликаючи значний інтерес лінгвістів і літературознавців.

З'являються різноманітні форми "жіночої прози", серед яких частіше використовуються соціально-психологічний, сентиментальний, автобіографічний романи, есе, оповідь. Елізабет Гросс виокремлює такі напрямки у розвитку жіночого письма, як жіноча література – акцент ставиться на стиль автора; жіноче читання, де увага зосереджена на сприйнятті читача; жіноче письмо – підкреслюється стиль тексту, а жіноча автобіографія – зміст тексту [5: 9–24]. Французький жіночий автобіографічний роман поєднав у собі визначення жіночої літератури, де гендер відображається на письмі, визначення жіночого письма, де вирізняється жіночий стиль письма, а зміст узяв з жіночої автобіографії.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. епічні твори з їх масштабністю, канонічним розгортанням подій життя героя як представника нації поступово витісняла "мала проза" [6: 260]. Такі маргінальні жанри літератури, як щоденники, листування, сповіді, автобіографії, поступово втрачали свою непопулярність і все більш долучалися до літератури. А поєднувались вони саме з романом, адже останній не має такого чіткого канону, як інші жанри: за виразом М. М. Бахтіна – це "єдиний ще неготовий жанр, який досі розвивається" [7: 304]. Така співпраця породила в художній літературі появу фіксованих форм: щоденників і сповідей; автобіографічних, психологічних, есеїстичних чи сповідальних

романів, повістей, оповідань, новел, нарисів тощо. Автобіографічні пригоди можна співпереживати, з цими героями можна ототожнюватись, такі романи стають майже заміною власного життя. Нічого подібного не може статися в епопеї чи інших жанрах [8: 306].

Епоха ХХ сторіччя формувала особистість, складну за характером моральних пошуків. Героями автобіографічних творів стають представники різноманітних прошарків суспільства з відповідною суспільною позицією, моральними орієнтирами [9: 256]. Особливо активними в цей час стають жінки, які випишують свій досвід, висловлюють сформовані позиції, вимоги в автобіографічному творі. Це ще одна можливість публічно виголосити власну точку зору, надати свій, жіночий, погляд на чоловіка і подружнє життя і нарешті розбудити свідомість таких самих жінок.

ХХ століття з розвитком різноманітних наук у центр буття ставить особистість, індивідуальність, але разом із нею піднімаються всі її проблеми, починаючи від суто інтимних і закінчуючи соціальними чи суспільними. Якими б різноманітними вони не були, все ж таки проблеми, які особистість має вирішити, тяжіють до повторюваності або схожості: проблеми самотності, непорозуміння між батьками і дітьми, причинно-наслідкові зв'язки дитячих психологічних травм і дорослого життя. Саме розвиток гендерної науки допоміг поступово змінити принципи мислення людини у суспільстві, тобто людина сприймається як індивідуальність в усіх її проявах.

За визначенням літературознавчої енциклопедії "автобіографія – літературно-документальний жанр, головним героєм творів якого вважається сам автор [13: 21]. Естетична цінність автобіографії зумовлюється пропорційним співвідношенням у ній художнього й документального елементів, важливим є точність фактичного матеріалу, достовірність зображуваних подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факти автобіографічних симпатій чи антипатій, ідейних топосів тощо. Кожен автор, який обирає себе за прототип,

надає твору своєрідного стилістичного забарвлення, долучає особистісне бачення власної долі та відображення довкілля, літературного, культурного, соціального контекстів. Розрізняють автобіографію інтровертну і екстравертну: перша зосереджена на постаті, друга – на оточенні, в якому вона реалізується. Відповідно відбувається ігнорування, протиставлення чи зіставлення цих двох внутрішніх і зовнішніх чинників [там само]. На нашу думку, неточність полягає у тому, що подібне визначення ближче не до автобіографії, а власне до автобіографічного роману чи оповіді. Адже автобіографія – це документальний жанр, де факти з життя не поєднуються з домислом, як це зазначено у визначенні. У свою чергу, художній домисел являє собою дофантазування, допридумування, інакше кажучи, додавання до того, що справді існувало чи існує, чому можна віднайти документальне підтвердження. Письменник художньо розробляє задокументований чи просто відомий факт, "розгортаючи його в картинку, діалог, пейзаж, портретну характеристику чи інший локального значення образ" [10: 278].

Ф. Лежен так визначає поняття автобіографії у творі "Автобіографія у Франції": "Ми називаємо автобіографією ретроспективну прозову розповідь, яка була складена із досвіду власного існування, де основну увагу приділено особистому життю та історії становлення особистості" [11: 258]. Дослідник наголошував на тому, що людина, описуючи свій життєвий шлях, акцентує увагу саме на деталях приватного життя, на становленні себе як особистості [там само].

Отже, автобіографія як маргінальний жанр у певний період історії художньої літератури, з кінця XIX – початку XX століття, починає модифікуватися, об'єднуючись із таким літературним жанром, як роман. Чисті факти, завуальовані художньо, стилізовані авторською манерою письма, перетворюють автобіографію в автобіографічний роман. Саме ця художня форма зручна для письменника, адже вона не вимагає стовідсоткової правди, що дозволяє приховати чи завуальювати деякі події з власного життя, а художнє оформлення допоможе викласти факти з будь-якої точки

зору, що надаватиме чи-то драматичної, чи-то емоційної, чи-то сентиментальної тональності. Водночас така репрезентація життя створює певний образ автора, що провокує цікавість читачів до особистості письменниці й до автобіографічних творів загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Литература non-fiction: вымысел и реальность* // Знамя. – 2003. – №1. – С. 190–203.
2. *Черкашина Т. Ю.* Наративні виміри художньо-автобіографічної прози: [монографія] / Тетяна Юріївна Черкашина. – Луганськ: СПД Резников В. С., 2009. – 200 с.
3. *Горошко Е. И.* Пол, гендер, язык // Женщина. Гендер. Культура./Горошко Елена Ивановна / – М., 1999. – С. 98–110.
4. *Рюткенен М.* Гендер и литература: проблема «женского письма» и «женского чтения» /Марья Рюткенен / Филологические науки. 2002. № 3 С. 5–17.
5. *Grosz Elizabeth* Space, Time, and Perversion : Essays on the Politics of Bodies (New York and London : Routledge,1995. – P. 9–24.
6. *Осадча Ю. В.* Его-беллетристика як жанр: питання поетики (на матеріалі японської та української прози) : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06./НАН України, інститут літератури ім. Т.Г. Шевченко /Юлія Володимирівна Осадча / – К., 2006. – 260 с.
7. *Бахтин М. М.* Эпос и роман (О методологии исследования романа) / Михаил Михайлович Бахтин. – СПб.: Азбука, 2003. – 304 с.
8. *Дудюк Л. П.* Проблема становления личности в русской автобиографической прозе начала XX века (В. Короленко и М. Горький) : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 / Херсон.держ. ун-т, Херсон, 2005.– 256 с.
10. *Мельничук Б. І.* Випробування істиною: проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення)» / Борис Іванович Мельничук /, К.: Академія, 1996. – 278 с.
11. *Lejeune Phillipe* L'Autobiographie en France. – Paris : Armand Colin, 1971. – 258 p.

ДОВІДНИКИ

12. *Літературознавчий* словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка].– К.: ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
13. *Літературознавча* енциклопедія у II томах, автор-укладач Ковалів Ю. І., – Київ : Вид.центр «Академія», 2007. – 21 с.